

papers^{de} la memòria

PILAR
SALA

papers^{de}la memòria

PILAR
SALA

papers^{de}la memòria

PILAR
SALA

BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT JAUME I. Dades catalogràfiques

Noms: Sala, Pilar, 1942 – artista | Universitat Jaume I. Publicacions, entitat editora | Galeria Octubre, institució d'acollida

Títol: Papers de la memòria / Pilar Sala

Descripció: Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions, [2022] | Col·lecció: Galeria Octubre ; 4 | Textos en valencià i castellà

Identificadors: ISBN 978-84-19647-07-8

Matèries: Sala, Pilar, 1942 – Exposicions

Classificació: CDU 73 Sala, Pilar (083.824) | THEMA AGC

Publicacions de la Universitat Jaume I és una editorial membre de l'UNE, cosa que en garanteix la difusió i comercialització de les obres en els àmbits nacional i internacional. www.une.es.

© Dels textos: Marta Castanedo Alonso, Patricia Mir Soria, 2022

© Fotografies: Pilar Sala, 2022

© D'aquesta edició: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2022

Col·lecció: Galeria Octubre, 4

Directora de la col·lecció i de la Galeria Octubre: Juncal Caballero Guiral

Comissariat de l'exposició: Patricia Mir Soria

Coordinació editorial: Carme Pinyana

Correcció i traducció: Servei de Llengües i Terminologia, Universitat Jaume I

Edita: Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions

Campus del Riu Sec. Edifici Rectorat i Serveis Centrals. 12071 Castelló de la Plana

www.tenda.uji.es publicacions@uji.es

ISBN paper: 978-84-19647-07-8

Dipòsit legal: CS 908-2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.6035/GaleriaOctubre.4>

Aquesta obra compta amb llicència Creative Commons:
Reconeixement-CompartirIgual 4.0 Internacional (CC BY-SA 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.ca>

Índex

<i>Pilar Sala, una vida entre la naturalesa i l'art</i> , Marta Castanedo Alonso	9
<i>Magatzems de la memòria</i> , Patricia Mir Soria	13
Peces de l'exposició	21
Castellà	41

Pilar Sala, una vida entre la naturalesa i l'art

MARTA CASTANEDO ALONSO

Universitat de Salamanca, Universitat Jaume I

L'artista Pilar Sala Vallejo (Lorca, 1942) es recorda creativa, curiosa i connectada amb la naturalesa des que era xiqueta.¹ Passava els estius en una xicoteta finca familiar envoltada de vegetació i animals, i allí es divertia jugant en una rambla per la qual corria un fil d'aigua; la suficient com per a poder sembrar llavors i veure-les germinar; la necessària com per a submergir algunes fulles i observar com s'esqueletitzaven amb el pas del temps. Més endavant, quan va haver de triar els seus estudis, es va decantar per Farmàcia; es va llicenciar el 1966 en la Universitat de Granada i, encara que mai va exercir aquesta professió, ja que la seua vida va prendre altres rumbos, formar-se en aquest camp va

reafirmar les seues ganes d'investigar, experimentar i observar l'entorn en el qual habitava.

La carrera artística de Sala comença el 1980, poc després de traslladar-se a Alacant, on estableix la seua residència fins a l'actualitat. S'inicia en la tècnica del tapís d'alt lliç de la mà d'Aurelia Massanet, aprenent la gramàtica bàsica d'aquest nou llenguatge. En un primer moment, la seua sensibilitat li permet conjugar teixits, colors i textures de manera intuïtiva. No obstant això, l'artista prompte descobreix que necessita expandir els límits del seu vocabulari per a trobar una veu pròpia. Amb la investigació del seu procés creatiu, comprèn com la tècnica mateixa condiciona la seua llibertat creadora. Així doncs, busca nodrir-se d'altres fonts i viatja per diferents ciutats d'Espanya i Europa per

1. Agraïm l'enorme generositat de Pilar Sala per la conversa que vam mantindre el 29-10-2022 entorn de la seua trajectòria artística.

a estudiar la riquesa de la tècnica del tapís d'alt lliç. Cal esmentar que, des dels seus inicis, l'artista ja exposa la seua obra en diverses sales i galeries. Alguna peça, fins i tot, arriba a ser premiada i adquirida per l'Ajuntament i la Diputació d'Alacant.² Destaca Sala, no obstant això, que el tapís que li va obrir les portes del món de l'art tèxtil va ser *Ensomni*, esment d'honor en el I Premi Nacional de Tapís de 1984. Després d'aquest reconeixement, ingressa en el FAD de Barcelona, una reconeguda associació professional d'artesans i artistes decoradors i, gràcies a això, el seu treball s'exhibeix fora de les fronteres nacionals. En aquesta mateixa època, l'artista, a més, entra en contacte amb el professor i crític d'art Kevin Power, qui li proporciona una visió global de l'art contemporani, i comprèn que l'artista ha de transcendir el domini de la tècnica i que és capital expressar també idees a través de les seues peces.

Així doncs, és en la dècada de 1990 quan el treball de Sala adquireix una empremta més personal. Gràcies a que el seu projecte «L'entorn dins del museu» és becat per l'Institut de Cultura Juan Gil Albert d'Alacant, l'artista pot estudiar amb llibertat altres tècniques, així com explorar les possibilitats de la fabricació manual de paper i arribar, d'aquesta manera, a les seues característiques textures vegetals. Així mateix, després del descobriment de les avantguardes artístiques i les pràctiques dadaistes,

2. Una exposició detallada d'aquests i altres mèrits es troba a la pàgina web de l'artista: <https://www.pilarsala.net/curriculum/> (data de consulta: 4-11-2022).

Pilar Sala en el seu estudi d'Alacant, 2021. Fotografia: Antonio Guevara

comença a incorporar materials i residus urbans en les seues peces. D'altra banda, en aquesta època, Sala s'uneix a diversos col·lectius artístics, entre els quals destaca l'alacantí Tramant la Trama, el grup d'alumnes d'Aurelia Massanet amb els qui realitzarà diverses exposicions com «Geometries» (1991), amb la qual descobreix per primera vegada les formes presents en el món vegetal. Serà també molt rellevant l'exposició de 1999 «Tres en ratlla», ja que és quan l'artista articula un dels discursos centrals de la seua obra: el viatge existencial de l'ésser humà, en incorporar figures antropomorfes a les seues textures vegetals. En definitiva, és

durant la dècada de 1990 quan Sala configura la seua particular mirada –«primmirada» en termes de Power– sobre el món, aquella que ens convida a redescobrir allò que ens envolta per a arribar a conèixer-nos a nosaltres mateixos.

El nou mil·lenni comença amb el viatge de l'artista lorquina als Estats Units per a participar en la I Biennial de World Textile Art a Miami i més tard en *Women in Textile Art* (2001), una exposició organitzada pel Consolat de Colòmbia en el Museu d'Art Llatinoamericà de Miami. L'any 2002, a més, és seleccionada en les IV Trobades d'Art Contemporani de la Diputació d'Alacant amb les seues peces *Naturalesa amansida* i *Corralet*. No obstant això, una crisi de salut obliga Sala a allunyar-se de la vida pública durant uns anys, temps que aprofita per a digitalitzar tota la seua obra. El 2012, no obstant això, decideix –en les seues paraules– «continuar caminant». És en aquesta època quan la seua figura artística adquireix major reconeixement. L'any 2016, els seus tapissos *Universalitat* i *Llibertat condicionada* s'incorporen en la prestigiosa col·lecció del Museu del Tapís de Sant Cugat del Vallés; diferents institucions la conviden a parlar de la seua obra i a ensenyar les seues tècniques; les seues peces continuen exposant-se dins i fora d'Espanya i les seues mostres adquireixen una identitat pròpia, la seua, fent al·lusió ja des dels seus títols a la particular relació que Sala estableix entre art, entorn, naturalesa i ésser humà: «Artextures» en el Carmen de la Victoria a Granada (2017); «Pilar Sala. Entre textures» al

Castell de Santa Pola a Alacant (2018); «Filant idees, teixint art», convidada personalment per l'Institut Valencià d'Art Modern per a exposar les seues peces en l'IVAM CADA a Alcoi (2019); «Naturart» a l'Hotel La Carrasqueta de Xixona (2020); «Alquímia vegetal» a la Universitat d'Alacant (2021); i «De la naturalesa a l'art. Pilar Sala» a la Llotja de Sant Jordi a Alcoi (2022). Destaquem, al seu torn, la participació de Sala en la X Biennial Internacional d'Art Tèxtil Contemporani «25 anys WTA» amb seu a Madrid l'any 2022. D'altra banda, l'artista, a més, també forma part de l'Associació de Dones en les Arts Visuals (MAV) i de l'Associació de Creadors Tèxtils de Madrid (ACTM).

Pilar Sala continua investigant, igual que en els seus inicis. No ha perdut un àpex de curiositat. Juga, crea i es diverteix i, gràcies a això, ens regala una poètica que convida a mirar el nostre entorn amb deteniment, i ens consciencia de la necessitat de la seua cura. «La naturalesa s'ha fet fràgil enfront del desenvolupament de l'ésser humà; és cada vegada més necessària una economia circular en la qual els residus agrícoles i urbans es convertisquen en matèries primeres», assenyala l'artista. Ella, a més, transforma els detritus en art.

Magatzems de la memòria

PATRICIA MIR SORIA

Universitat Jaume I

Avui us explicaré una història...

«Abans de nàixer ja existia. S'asseien al voltant del foc i el més major contava històries per a la resta. La seua narració s'enriquia amb cada generació. Ningú no podia veure'm, però jo estava en la ment i en la imaginació de tothom. Llavors va ocórrer. El meu naixement no va ser com jo esperava. Era greixós i feia olor de cremat a causa del carbó vegetal. A més, tot estava fosc i humit. La paret estava freda, encara que amb el temps vaig aconseguir acostumar-m'hi. Al principi a penes eren signes incomprensibles, però després em vaig transformar en cavall, bisó, cabra i, a vegades, fins i tot en lleó. Ara ho anomenen coves prehistòriques i pintures rupestres, però va ser la meua primera llar, la meua Sancta sanctorum.

Amb el temps vaig aconseguir adquirir aparença humana. Caçador, ni més ni menys! Corria a gran velocitat amb la resta de companys perseguint les

preses i llançant fletxes. Encara seguisc ací per si voleu vindre a veure aquests jocs d'infància. Fa poc fins em van declarar Patrimoni de la Humanitat.

Encara que la pedra i també la fusta van ser els meus primers suports molt prompte els meus creadors van trobar més i millors fonaments. A l'Orient se'ls va ocórrer emprar la taula de bambú i la seda. I a Mesopotàmia l'argila, que després coïen perquè no em clivellara. Els assiris i sumeris em van multiplicar de tal forma que va ser necessari crear un espai només per a mi. Per fi, la meua pròpia habitació! Qualsevol adolescent en necessita una per a desenvolupar la seua personalitat. Li diem biblioteca. A mi m'agrada el nom. Els meus llocs preferits eren Pèrgam, Alexandria, Atenes i Bizanci. Autèntics temples del saber que ara només jo puc veure en la meua memòria.

En aquella època vaig conèixer els egipcis, que van alçar aqueixes magnífiques piràmides per al

seu descans etern. Si ells hagueren sabut que descansar només descansen quan s'apaguen les llums dels museus de mig món! Entre les seues aportacions a mi m'interessa la que m'afecta directament, clar. Tots els intents anteriors per a preservar-me no havien donat resultat i van ser els egipcis el que van crear el paper. Més lleuger i alhora més resistent. Encara recorde el pes del càlam sobre la seua superfície! Per a ocasions especials i textos de summa rellevància van crear el pergamí, extret de la pell d'alguns animals.

També guarde un grat record dels romans. Una mica bel·licosos i amb una ànsia de conquesta inesgotable. Els seus dirigents van ser els meus grans mecenes. Deien que jo els donava prestigi! Ara que recorde, en la seua capital, Roma, va arribar a haver-hi fins a 28 biblioteques.

La meua adolescència va passar i per fi vaig aconseguir les mesures pròpies de l'edat adulta. Llavors em van donar el nom de còdex i em van cosir, em van donar títols, índexs i, fixeuvos, després de 1.500 anys encara funciona aquesta fórmula. El meu interior també va patir transformacions i es va popularitzar l'ús del paper gràcies a la Xina. Us confesse que encara enyore les mans d'aquells monjos que pacientment m'il·luminaven amb una delicadesa i filigrana exquisida. Mai vaig ser tan bell. Encara que clar, qui no es quedaria sempre en aqueixa edat?

El silenci dels monestirs va donar pas a la bullícia de la ciutat. Comerciants enriquits –els deien burgesos– van revolucionar aquesta era. També

van ser grans aliats i van difondre alguns dels meus títols per mig món.

Recorde que va ser entorn de 1440 quan vaig conèixer qui ha sigut el meu mentor. Es deia Gutenberg i gràcies al seu invent de la impremta el meu èxit va ser imparabile. Començava una nova vida amb una primera etapa en la qual ens van batejar com a incunables. Ja no em copiava una persona sinó una màquina.

La meua trajectòria i contribució a la humanitat és tan vasta com la seua pròpia existència. Explique la història, però també la religió, la ciència i qualsevol disciplina. Jo he vist molt i encara que no puc intervindre directament en els esdeveniments, sí he hagut de patir en carn pròpia les conseqüències de la vostra incultura i fanatisme. He cremat infinitat de vegades en fogueres d'ignorància perquè m'heu temut. Encara recorde, per exemple, a l'humanista Miguel Servet asfixiat amb el vapor que emanaven els seus propis llibres, davant un Calvino exultant per complir la seua amenaça.

Oblideu rellegir-me i llavors repetiu els vostres errors una vegada i una altra. Clar que, en la vostra naturalesa, sempre està el fet d'avançar i adquirir nous coneixements. Ara mateix, soc protagonista d'un d'aquests amb la meua versió electrònica o digital. A mi el debat sobre quin suport és millor no em preocupa especialment. Al llarg de la meua vida n'he vist molts i estic acostumat als canvis. A mi el que m'importa de veritat és continuar explicant històries. I clar, que les llegeu».

Bosc màgic, 2021. Mides variables

El protagonista d'aquest relat és, com no, el llibre. La seua història ens ha recordat la necessitat que ha tingut l'ésser humà de preservar el coneixement i la memòria d'allò après. Aqueix salt de la prehistòria a la història provocat pel desig de transcendir i també de comunicar i transmetre sabers. Un altre aspecte igual de ressenyable té a veure amb la importància del paper com a transmissor de coneixement. D'ací els episodis vergonyants de crema de llibres. Dues idees que subjauen en aquesta exposició i, sobretot, en l'univers creatiu de l'artista Pilar Sala. Llegir aquesta mostra és com endinsar-nos en les pàgines d'un diari personal, full a full.

L'artista Pilar Sala és una creadora infatigable l'afany investigador de la qual siga, segurament, una de les seues qualitats més destacades. Gràcies a les obres triades per a aquesta exposició podem indagar en la seua pròpia memòria, però també en la de la humanitat. La relació entre l'ésser humà i la naturalesa és el fonament i el leitmotiv de l'obra d'aquesta creadora murciana. A través del seu treball descobrim aspectes de la seua vida personal, però també del camí que l'ésser humà ha emprat a través del temps. Com a ella li agrada dir, «aprenent a viure».

Aquesta relació no sempre és tan desitjable com volguérem. És especialment en aqueixa feblesa on radica l'interès de l'artista. A Pilar Sala li agrada mostrar la fragilitat de l'ésser humà enfront de la naturalesa i d'aquesta enfront de l'ésser humà. Aquesta idea és molt evident en l'obra *Fragilitats* (1994). Un bosquet que es manté en un inestable equilibri. Canyes de bambú i unes fines barres de ferro suporten tot el pes de la memòria. Són delicades, igual que la relació entre la naturalesa i la nostra pròpia fragilitat humana. Els papers enfilats en aquestes canyes estan elaborats al seu torn amb materials procedents de la naturalesa, recordant-nos aquesta simbiosi. Així i tot, és necessària l'acció humana per a transformar-los en paper, tornant-se un artifici. Una altra lectura igual d'interessant és l'amuntegament dels fulls que ens recorda l'aprenentatge que anem atresorant dia rere dia, any rere any: «Els anys ensenyen coses que els dies desconeixen» (Ralph Waldo Emerson).

Màgia roja, 2021. Instal·lació amb textures amb barreja de iuca, palmera, abacà i paper reciclat vermell, introduïdes en dos petits calaixos. 70 x 40 cm

El corpus de l'exposició abasta una mica més de 30 anys, temps que disten les peces més antigues (dècada dels 90) amb les més actuals (maig de 2022). Tres dècades en les quals a penes percebem el pas del temps. La seua obra manté una cohesió i una coherència que va més enllà de les diferents etapes. És en els matisos on percebem aqueixa petjada temporal. En l'ús dels materials, en l'ús de les fibres, la combinació... en definitiva, l'experimentació.

El títol de l'exposició, «Papers de la memòria», fa al·lusió en primer lloc al material mate, el paper, com a custodi d'aqueixa memòria personal i col·lectiva. Però en el cas del quefer artístic de Pilar Sala és una mica més. Els papers tenen també la capacitat de transmetre'ns la memòria de les plantes que els componen. Ens revelen el misteri del seu origen, el seu propi record. Més amunt parlàvem de la missió del paper com a custodi del saber. Però és que a més aqueix paper està compost per fibres que s'extrauen de les plantes. Aqueix procés alquímic, quasi màgic, atrau en gran manera l'artista. Una de les obres més potents de l'exposició és la instal·lació *Textures màgiques* (2022), elaborada a base de papers artesanals realitzats amb plantes, vímet i polpes acolorides. Les seues trames i colors ens parlen de la riquesa que aporta la naturalesa. El públic se submergeix en un bosc de capritxosos tons des d'on sentim les veus interiors dels seus habitants.

Hi ha una altra sèrie de peces on trobem amb major evidència la memòria més personal de

l'artista. És el cas de l'obra *Records* (1994), elaborada amb papers reciclats artesanals. En aquesta, Pilar Sala retrocedeix a la seua infància, a aqueixa xicoteta drogueria on treballava son pare. La xiqueta recorda les olors, les veus dels clients habituals i, sobretot, els papers en els quals son pare anotava les comandes.

En altres ocasions (*Llibre instal·lació I, II i III*), l'obra té més a veure amb el resultat d'una investigació i les possibilitats expressives que s'obtenen a partir de les diferents plantes emprades. Un divertiment amb un resultat de llibertat intrínsec. En la mateixa línia podríem llegir *Màgia roja* (2021). Aquesta delicada obra té com a motor creador la pròpia plasticitat. Aqueix paper finíssim i aqueixa arruga, no obstant això, recorden, encara que siga fortuït, una vagina. El roig provocat per l'ús de tovallons d'aqueix tint reciclats encara aprofundeix més en aqueixa imatge orgànica. Un contrast cromàtic delicat i tantes lectures quasi com a mirades s'hi posen.

Aqueixes arrugues que esmentem és un dels aspectes formals més interessants en l'obra de Pilar Sala. Són formes capritxoses, totalment aleatòries perquè es produeixen després de l'assecat del paper. L'atzar les modela i l'artista gaudeix de compartir autoria amb la casualitat.

Una de les últimes obres de Pilar, *Grans caminants entre textures* (2022), també és una parençeria d'investigació. En aquesta instal·lació trobem una mescla a base de tècniques xineses i metodològica egípcia emprada amb el papir. Dues lectures

antagòniques revelen la personalitat de l'espectador que s'hi enfronte. Formalment assembla una dansa en la qual diversos personatges es mouen rítmicament. En canvi, aqueixos moviments adquireixen un caire més violent i bèl·lic. Uns semblen dominar uns altres en una batalla sense un guanyador clar. Siguem optimistes o més aviat optem per la visió negativa, l'obra no deixa indiferent.

Vargas Llosa va dir en una ocasió que «un llibre es converteix en part de la vida d'una persona per una suma de raons que tenen a veure simultàniament amb el llibre i la persona». En aquesta mostra l'espectador entrecreu les seues pròpies emocions amb les de l'artista.

Per a continuar aprofundint en el nostre discurs expositiu plantejarem ara un altre missatge: el de transmissors de pensaments i inquietuds de l'artista pel viatge de l'ésser humà a través del temps. Això em recorda la peça *Dualitat* (1999), una de les obres més suggeridores de la sala. En aquesta l'artista ha dissenyat una porta falsa que amaga diverses metàfores entorn del viatge. La primera és la necessitat de l'ésser humà d'eixir fora, per a conèixer el món i ampliar els seus coneixements. Reforçant aquest missatge, una maleta secundada contra la porta preparada per a una nova aventura. Però després existeix un altre viatge per al qual no necessitem equipatge. O almenys no material. És aqueix viatge cap a dins, la necessitat de l'autoconeixement. I per a aquest viatge interior els objectes simbòlics estan representats amb una cadira i un llum. La primera ens convida a asseure'ns i a

Textures màgiques, 2022. Instal·lació de papers artesanals realitzats amb plantes, vímet i polpes acolorides. 250 x 300 cm

reflexionar. Només quan detenim la nostra atrafegada vida i busquem en el nostre interior podem començar a conèixer-nos de veritat. I per a trobar aqueixa llum res millor que una il·luminació. Al cap i a la fi, és el viatge interior el que més il·lumina.

Hi ha una altra idea que sobrevola l'exposició i que ha de veure amb la necessitat d'acollir-se. Alguna cosa que s'inclou dins de la Carta dels Drets Humans, però que no sempre es compleix. L'obra que millor exemplifica aquesta idea és *Covetes* (1994) –cortesia de la Col·lecció Museu de la Universitat d'Alacant (MUA). Aquesta instal·lació de textures vegetals, branques i canyes, construeix de manera precària una llar en el qual a penes podríem resguardar-nos. Al·ludeix doncs a aqueixa

necessitat de tindre un lloc propi, un estatge. Va ser precisament la visió d'aqueixos habitatges xabolistes que, per desgràcia, existeixen en tantes ciutats i camps, la que va portar a Pilar Sala a executar una obra que ens commina a mirar al voltant. L'artista vol proposar una mirada més profunda en la qual siguem capaces de posar-nos en el lloc de l'altre. És més filosòfica i de conscienciació que de denúncia.

Un últim plantejament conceptual al qual ens convida l'artista és el dels papers que componen éssers. Per a això ens recolzarem en l'obra *Personatges* (1993), creada a base de paper fet a mà, peduncles de margalló, petxines i cudols. Una sort de tríptic en el qual l'artista ens proposa un altre enigma filosòfic. Tres personatges sobre un fons completament fosc ens interpellen. Encara que no és buscat, la veritat és que les seues formes ens retrotrauen a un art primitiu. En aquesta obra el paper actua de nou com una representació del coneixement. Aqueix aprenentatge que hem vist ja en altres obres i que és una de les principals preocupacions de l'artista. El seu amuntegament recorda el fet d'acumular experiències i coneixements, encara que en aquesta ocasió apareix enriquida amb altres objectes. Entrellaçats entre aqueixos fulls de paper trobem mig amagats objectes com ara pedres, caragols de mar... Quin significat oculten? Quin missatge transmeten? Tots hem anat a la platja i hem arreplegat petxines. També hem regalat aqueixos tresors de la mar com a símbol d'amor o amistat. Aqueixos objectes que

la naturalesa ens regala són precisament els tresors que anem adquirint al llarg de la nostra vida. I no ens referim als materials. Són molt més intangibles. Aqueixes peces són les relacions personals que tots tenim. Les persones que són autèntics tresors i que han deixat una petjada en nosaltres. Tant com per a tractar-les com la nostra major fortuna.

No m'agradaria tancar aquest estudi sense destacar el paper de Pilar Sala dins del col·lectiu de dones artistes. La seua implicació com a membre de l'Associació de Dones en les Arts Visuals (MAV) és especialment meritori. Després de llargs anys d'activitat artística, Pilar Sala reconeix que la seua vida sencera ha sigut una reivindicació. Reivindicar-se com a creadora, reivindicar-se com a dona, reivindicar el seu temps per a crear.

La nostra última reflexió se centra en la relació de determinats materials amb les dones creadores. Històricament han estat vinculades al món del tèxtil; podem dir que també al del paper en moltes de les seues diferents versions. Això succeïa perquè, moltes vegades, no els quedava una altra. Com deia Linda Nochlin, tota una tradició filosòfica i artística els ha negat les capacitats que se'ls donava als homes i ha relegat el seu paper en el món de la creació al que sempre s'ha considerat «gèneres menors». Quina sort que el 2022 Pilar Sala pugja exposar aquesta bellíssima col·lecció sense que tinga una consideració menor!

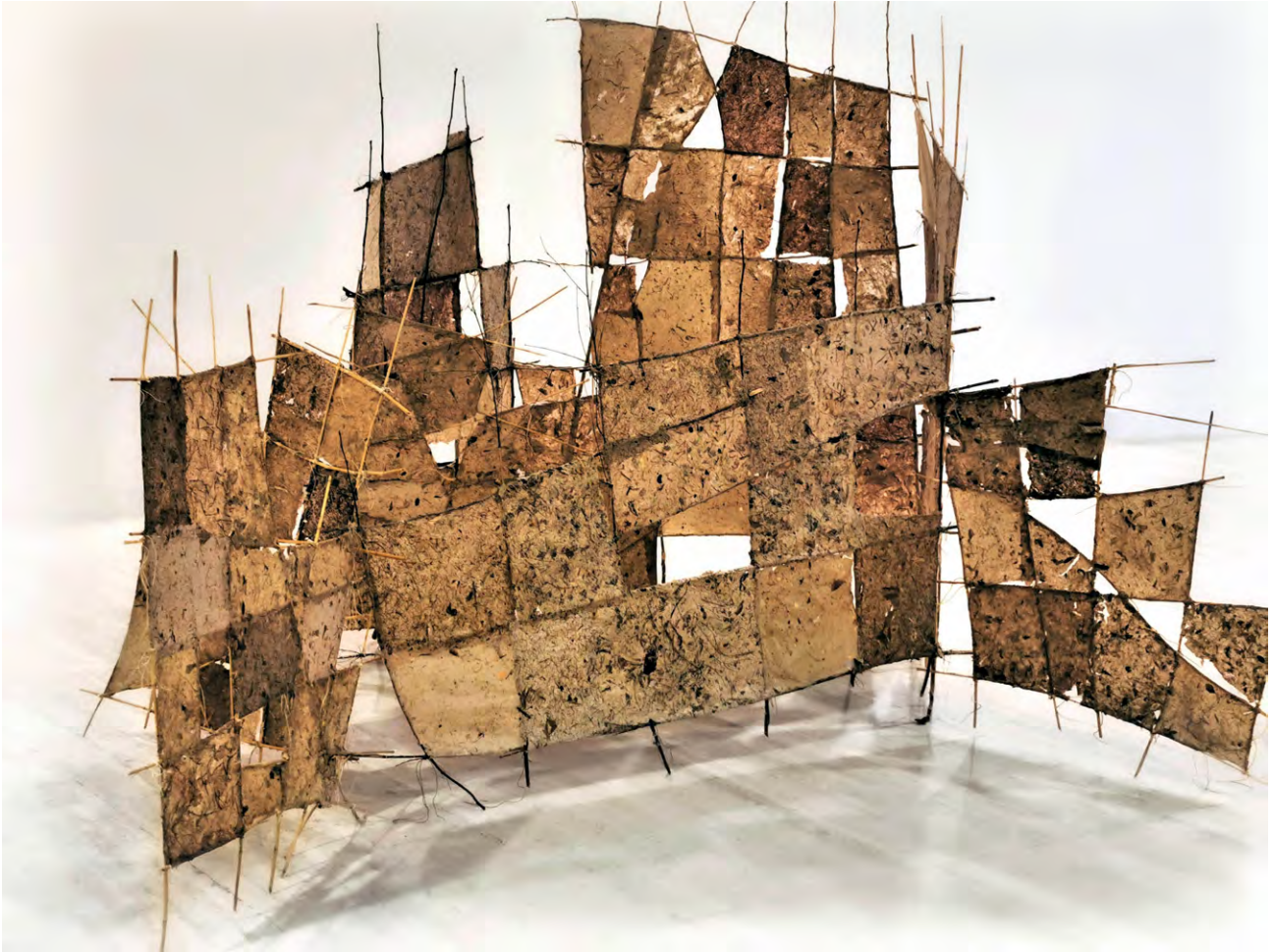
PECES DE L'EXPOSICIÓ

Dualitat, 1999. Instal·lació. 210 x 200 cm

Personatges, 1993. Tríptic amb paper fet a mà, peduncles de margalló, petxinetes i cudols. 120 x 150 cm

Covarxes, 1994. Instal·lació a base de textures vegetals, branques i canyes. Mides variables

Fragilitats, 1994. Instal·lació de paper fet a mà amb vegetals, ferros trobats, canyes i bambú. Mides variables

Records, 1994. Instal·lació amb ferros trobats i papers reciclats artesanals. 42 x 55 x 15 cm

Llibres lliures, 2016. Instal·lació amb quadernets de paper-art sobre columnes metàl·liques. 120 x 60 x 65 cm

Història d'una palmera que va nèixer en un lloc inapropiat, 2018. Llibre escultura,
paper de gramínies silvestres i teixit de soca de palmera. 50 x 85 x 40 cm

Llibre instal·lació I, 2020. Paper fet a mà amb fibres liberianes de móra i altres textures i branquetes de dàtil sobre tela. 60 x 50 x 15 cm

S/T, 2020-21. Textures vegetals sobre tela. 60 x 40 cm

Llibre instal·lació II, 2020. Fibres liberianes de baladre i palets de morera sobre tela. 60 x 50 x 15 cm

Màgia roja, 2021. Instal·lació de paper artesanal i calaixos recuperats. 70 x 40 cm

En cascada, 2021. Instal·lació retroil·luminada. 140 x 200 cm

Bosc màgic, 2021. Mides variables

Estructures sobre collages, 2021. Textures vegetals de palmera, gramínies, plàtan i cotó. 100 x 80 cm

Grans caminants entre textures, 2022. Instal·lació de vuit textures realitzades amb plantes variades i paper reciclat. 180 x 200 cm

Textures màgiques, 2022. Instal·lació de papers artesanals realitzats amb plantes, vímet i polpes acolorides. 250 x 300 cm

Les notes, com papallones i paraules al vent, 1996. Instal·lació amb textures vegetals sobre fusta i tela metàl·lica. 250 x 400 cm

Pilar Sala, una vida entre la naturaleza y el arte

Marta Castanedo Alonso

Universidad de Salamanca, Universitat Jaume I

La artista Pilar Sala Vallejo (Lorca, 1942) se recuerda creativa, curiosa y conectada con la naturaleza desde que era niña.¹ Pasaba sus veranos en una pequeña finca familiar rodeada de vegetación y animales, y allí se divertía jugando en una rambla por la que corría un hilo de agua; la suficiente como para poder sembrar semillas y verlas germinar; la necesaria como para sumergir algunas hojas y observar cómo se esqueletizaban con el paso del tiempo. Más adelante, cuando tuvo que elegir sus estudios, se decantó por Farmacia; se licenció en 1966 en la Universidad de Granada y, aunque nunca desempeñó esta profesión, ya que su vida tomó otros derroteros, formarse en este campo reafirmó sus ganas de investigar, experimentar y observar el entorno en el que habitaba.

La carrera artística de Sala comienza en 1980, poco después de trasladarse a Alicante, donde establecerá su residencia hasta la actualidad. Se inicia en la técnica del tapiz de alto lizo de la mano de Aurelia Massanet, aprendiendo la gramática básica de este nuevo lenguaje. En un primer momento, su sensibilidad le permite conjugar tejidos, colores y texturas de manera intuitiva. Sin embargo, la artista pronto descubrirá que necesita expandir los límites de su vocabulario para encontrar una voz propia. Investigando su proceso creativo, comprende cómo la técnica misma condicionaba su libertad creadora. Así pues, buscando nutrirse de otras fuentes, viajará por distintas ciudades de España y Europa para estudiar la riqueza de la técnica del tapiz de alto lizo. Cabe mencionar que, desde sus inicios, la artista ya irá exponiendo su

obra en diversas salas y galerías. Alguna pieza, incluso, llegará a ser premiada y adquirida por el Ayuntamiento y la Diputación de Alicante.² Destacará Sala, no obstante, que el tapiz que le abrió las puertas del mundo del arte textil fue *Ensoñación*, mención de honor en el I Premio Nacional de Tapiz de 1984. Tras este reconocimiento, ingresa en el FAD de Barcelona, una reconocida asociación profesional de artesanos y artistas decoradores y, gracias a ello, su trabajo logra exhibirse fuera de las fronteras nacionales. En esta misma época, la artista, además, entrará en contacto con el profesor y crítico de arte Kevin Power, quien le proporciona una visión global del arte contemporáneo, comprendiendo que el artista ha de trascender el dominio de la técnica y que es capital expresar también ideas a través de sus piezas.

Así pues, será en la década de 1990 cuando el trabajo de Sala adquiera una impronta más personal. Gracias a que su proyecto «El entorno dentro del museo» es becado por el Instituto de Cultura Juan Gil Albert de Alicante, la artista puede estudiar con libertad otras técnicas, así como explorar las posibilidades de la fabricación manual de papel y llegar, de este modo, a sus características texturas vegetales. Asimismo, tras el descubrimiento de las vanguardias artísticas y las prácticas dadaístas, empezará a incorporar materiales y residuos urbanos en sus piezas. Por otro lado, en esta época, Sala se unirá a varios colectivos artísticos, entre los que destaca el alicantino Tramant la Trama, el grupo de alumnos de Aurelia Massanet con quienes realizará diversas exposiciones como «Geometrías» (1991), con la que descubre por primera vez las formas presentes en el mundo vegetal. Será también muy relevante la exposición de 1999 «Tres en raya», ya que en ella la artista articula uno de los discursos centrales

1. Agradecemos la enorme generosidad de Pilar Sala por la conversación que mantuvimos el 29-10-2022 en torno a su trayectoria artística.

2. Una exposición detallada de estos y otros méritos puede encontrarse en la página web de la artista: <https://www.pilarsala.net/curriculum/> (fecha de consulta: 4-11-2022).

de su obra, a saber, el viaje existencial del ser humano, al incorporar figuras antropomorfas a sus texturas vegetales. En definitiva, es durante la década de 1990 cuando Sala configura su particular mirada –«remirada» en términos de Power– sobre el mundo, aquella que nos invita a redescubrir lo que nos rodea para llegar a conocernos a nosotros mismos.

El nuevo milenio comienza con el viaje de la artista lorquina a Estados Unidos para participar en la I Bienal de World Textile Art en Miami y más tarde en *Women in Textile Art* (2001), una exposición organizada por el Consulado de Colombia en el Museo de Arte Latinoamericano de Miami. En el año 2002, además, es seleccionada en los IV Encuentros de Arte Contemporáneo de la Diputación de Alicante con sus piezas *Naturaleza domeñada* y *Corralito*. Sin embargo, una crisis de salud obliga a Sala a alejarse de la vida pública durante unos años, tiempo que aprovecha para digitalizar toda su obra. En 2012, no obstante, decide –en sus palabras– «seguir caminando». Es en esta época cuando su figura artística adquiere mayor reconocimiento. En el año 2016, sus tapices *Universalidad* y *Libertad condicionada* se incorporan en la prestigiosa colección del Museo del Tapiz de San Cugat del Vallés; diferentes instituciones la invitan a hablar de su obra y a enseñar sus técnicas; sus piezas siguen exponiéndose dentro y fuera de España y sus muestras adquieren una identidad propia, la suya, haciendo alusión ya desde sus títulos a la particular relación que Sala establece entre arte, entorno, naturaleza y ser humano: «Artexturas» en el Carmen de la Victoria en Granada (2017); «Pilar Sala. Entre texturas» en el Castillo de Santa Pola en Alicante (2018); «Hilando ideas, tejiendo arte», invitada personalmente por el Instituto Valenciano de Arte Moderno para exponer sus piezas en el IVAM CADA en Alcoy (2019); «Naturarte» en el Hotel La Carrasqueta de Jijona (2020); «Alquimia vegetal» en la Universidad de Alicante (2021); y «De la naturaleza al arte. Pilar Sala» en la Llotja de Sant Jordi en Alcoy (2022). Destacamos, a su vez, la participación de Sala en la X Bienal Internacional de Arte Textil Contemporáneo «25 años WTA» con sede en Madrid en el año 2022. Por otro lado, la artista, además, también forma parte de la

Asociación de Mujeres en las Artes Visuales (MAV) y de la Asociación de Creadores Textiles de Madrid (ACTM).

Pilar Sala sigue investigando, igual que en sus inicios. No ha perdido un ápice de curiosidad. Juega, crea y se divierte y, gracias a ello, nos regala una poética que invita a mirar nuestro entorno con detenimiento, y nos concientiza de la necesidad de su cuidado. «La naturaleza se ha hecho frágil frente al desarrollo del ser humano; es cada vez más necesaria una economía circular en la que los residuos agrícolas y urbanos se conviertan en materias primas», señala la artista. Ella, además, transformará los detritos en arte.

Almacenes de la memoria

Patricia Mir Soria

Universitat Jaume I

Hoy les contaré una historia...

«Antes de nacer ya existía. Se sentaban alrededor del fuego y el más mayor contaba historias para el resto. Su narración se enriquecía con cada generación. Nadie podía verme, pero yo estaba en la mente y en la imaginación de todos ellos. Entonces ocurrió. Mi nacimiento no fue como yo esperaba. Era grasiento y olía a quemado a causa del carbón vegetal. Además, todo estaba oscuro y húmedo. La pared estaba fría, aunque con el tiempo conseguí acostumbrarme. Al principio apenas eran signos incomprensibles, pero después me transformé en caballo, bisonte, cabra y, a veces, hasta en león. Ahora lo llaman cuevas prehistóricas y pinturas rupestres, pero fue mi primer hogar, mi Sancta sanctorum.

Con el tiempo logré adquirir apariencia humana. ¡Cazador, nada menos! Corría a gran velocidad con el resto de compañeros persiguiendo a las presas y lanzando flechas. Todavía sigo ahí por si ustedes quieren venir a ver estos juegos de infancia. Hace poco hasta me declararon Patrimonio de la Humanidad.

Aunque la piedra y también la madera fueron mis primeros soportes muy pronto mis creadores encontraron más y mejores cimientos. En Oriente se les ocurrió emplear la tabla de bambú y la seda. Y en Mesopotamia la arcilla, que después cocían para que no me resquebrajara. Los asirios y sumerios me multiplicaron de tal forma que fue necesario crear un espacio solo para mí. ¡Por fin, mi propia habitación! Todo adolescente necesita una para desarrollar su personalidad. La llamamos biblioteca. A mí me gusta el nombre. Mis lugares preferidos eran Pérgamo, Alejandría, Atenas y Bizancio. Auténticos templos del saber que ahora solo yo puedo ver en mi memoria.

En aquella época conocí a los egipcios, que levantaron esas magníficas pirámides para su descanso eterno. ¡Si ellos hubieran sabido que descansar solo descansan cuando se apagan las luces de los museos de medio mundo! Entre sus aportaciones a mí me interesa la que me afecta directamente, claro. Todos los intentos anteriores para preservarme no habían dado resultado y fueron los egipcios lo que crearon el papiro. Más ligero y a la vez más resistente. ¡Todavía recuerdo el peso del cálamo sobre su superficie! Para ocasiones especiales y textos de suma relevancia crearon el pergamino, extraído de la piel de algunos animales.

También guardo un grato recuerdo de los romanos. Algo belicosos y con un ansia de conquista inagotable. Sus dirigentes fueron mis grandes mecenas. ¡Decían que yo les daba prestigio! Ahora que recuerdo, en su capital, Roma, llegó a haber hasta 28 bibliotecas.

Mi adolescencia pasó y por fin alcancé las medidas propias de la edad adulta. Entonces me dieron el nombre de códice y me cosieron, me dieron títulos, índices y, fíjense, después de 1.500 años todavía funciona esta fórmula. Mi interior también sufrió transformaciones y se popularizó el uso del papel gracias a China. Les confieso que todavía añoro las manos de esos monjes que pacientemente me iluminaban con una delicadeza y filigrana exquisita. Nunca fui tan bello. Aunque claro, ¿quién no se quedaría siempre en esa edad?

El silencio de los monasterios dio paso al bullicio de la ciudad. Comerciantes enriquecidos –los llamaban

burgueses– revolucionaron esta era. También fueron grandes aliados y difundieron algunos de mis títulos por medio mundo.

Recuerdo que fue en torno a 1440 cuando conocí al que ha sido mi mentor. Se llamaba Gutenberg y gracias a su invento de la imprenta mi éxito fue imparable. Empezaba una nueva vida con una primera etapa en la que nos bautizaron como incunables. Ya no me copiaba una persona sino una máquina.

Mi trayectoria y contribución a la humanidad es tan vasta como su propia existencia. Explico la historia, pero también la religión, la ciencia y cualquier disciplina. Yo he visto mucho y aunque no puedo intervenir directamente en los acontecimientos, sí he tenido que sufrir en carne propia las consecuencias de vuestra incultura y fanatismo. He ardido infinidad de veces en hogueras de ignorancia porque me habéis temido. Todavía recuerdo, por ejemplo, al humanista Miguel Servet asfixiado con el vapor que emanaban sus propios libros, ante un Calvino exultante por cumplir su amenaza.

Olvidáis releerme y entonces repetís vuestros errores una y otra vez. Claro que, en vuestra naturaleza, siempre está el avanzar y adquirir nuevos conocimientos. Ahora mismo, soy protagonista de uno de ellos con mi versión electrónica o digital. A mí el debate sobre qué soporte es mejor no me preocupa especialmente. A lo largo de mi vida he visto muchos y estoy acostumbrado a los cambios. A mí lo que me importa de verdad es seguir contando historias. Y claro, que ustedes las lean».

El protagonista de este relato es, cómo no, el libro. Su historia nos ha recordado la necesidad que ha tenido el ser humano de preservar el conocimiento y la memoria de lo aprendido. Ese salto de la prehistoria a la historia provocado por el deseo de trascender y también de comunicar y transmitir saberes. Otro aspecto igual de reseñable tiene que ver con la importancia del papel como transmisor de conocimiento. De ahí los episodios vergonzantes de quema de libros. Dos ideas que subyacen en esta exposición y, sobre todo, en el universo creativo de la artista Pilar Sala. Leer esta muestra es como adentrarnos en las páginas de un diario personal, hoja a hoja.

La artista Pilar Sala es una creadora infatigable cuyo afán investigador sea, seguramente, una de sus cualidades más destacadas. Gracias a las obras escogidas para esta exposición podemos indagar en su propia memoria, pero también en la de la humanidad. La relación entre el ser humano y la naturaleza es el fundamento y el leitmotiv de la obra de esta creadora murciana. A través de su trabajo descubrimos aspectos de su vida personal, pero también del camino que el ser humano ha emprendido a través del tiempo. Como a ella le gusta decir, «aprendiendo a vivir».

Esta relación no siempre es todo lo deseable que quisiéramos. Es especialmente en esa debilidad donde radica el interés de la artista. Pilar Sala gusta de mostrar la fragilidad del ser humano frente a la naturaleza y de esta frente al ser humano. Esta idea es muy evidente en la obra *Fragilidades* (1994). Un bosquecillo que se mantiene en un inestable equilibrio. Cañas de bambú y unas finas barras de hierro soportan todo el peso de la memoria. Son delicadas, igual que la relación entre la naturaleza y nuestra propia fragilidad humana. Los papeles ensartados en estas cañas están elaborados a su vez con materiales procedentes de la naturaleza, recordándonos esta simbiosis. Aun así, es necesaria la acción humana para transformarlos en papel, volviéndose un artificio. Otra lectura igual de interesante es el propio amontonamiento de las hojas que nos recuerda el aprendizaje que vamos atesorando día tras día, año tras año: «Los años enseñan cosas que los días desconocen» (Ralph Waldo Emerson).

El corpus de la exposición abarca algo más de 30 años, tiempo que distan las piezas más antiguas (década de los 90) con las más actuales (mayo de 2022). Tres décadas en las que apenas percibimos el paso del tiempo. Su obra mantiene una cohesión y una coherencia que va más allá de las diferentes etapas. Es en los matices donde percibimos esa huella temporal. En el empleo de los materiales, en el uso de las fibras, la combinación... en definitiva, la experimentación.

El título de la exposición, «Papeles de la memoria», hace alusión en primer lugar al material madre, el papel, como custodio de esa memoria personal y colectiva.

Pero en el caso del quehacer artístico de Pilar Sala es algo más. Los papeles tienen también la capacidad de transmitirnos la memoria de las plantas que los componen. Nos revelan el misterio de su origen, su propio recuerdo. Más arriba hablábamos de la misión del papel como custodio del saber. Pero es que además ese papel está compuesto por fibras que se extraen de las plantas. Ese proceso alquímico, casi mágico, atrae sobremanera a la artista. Una de las obras más potentes de la exposición es la instalación *Texturas mágicas* (2022), elaborada a base de papeles artesanales realizados con plantas, mimbre y pulpas coloreadas. Sus tramas y colores nos hablan de la riqueza que aporta la naturaleza. El público se sumerge en un bosque de caprichosos tonos desde donde oímos las voces interiores de sus moradores.

Hay otra serie de piezas donde hallamos con mayor evidencia la memoria más personal de la artista. Es el caso de la obra *Recuerdos* (1994), elaborada con papeles reciclados artesanales. En ella, Pilar Sala retrocede a su infancia, a esa pequeña droguería en la que trabajaba su padre. La niña recuerda los olores, las voces de los clientes habituales y, sobre todo, esos papeles en los que su padre anotaba los pedidos.

En otras ocasiones (*Libro instalación I, II y III*), la obra tiene más que ver con el resultado de una investigación y las posibilidades expresivas que se obtienen a partir de las diferentes plantas empleadas. Un divertimento con un resultado de libertad intrínseco. En la misma línea podríamos leer *Magia roja* (2021). Esta delicada obra tiene como motor creador la propia plasticidad. Ese papel finísimo y esa arruga, sin embargo, recuerdan, aunque sea fortuito, una vagina. El rojo provocado por el empleo de servilletas de ese tinte recicladas todavía ahonda más en esa imagen orgánica. Un contraste cromático delicado y tantas lecturas casi como miradas se posan en ella.

Esas arrugas que mencionamos es uno de los aspectos formales más interesantes en la obra de Pilar Sala. Son formas caprichosas, totalmente aleatorias porque se producen tras el secado del papel. Es el azar el que las modela y la artista disfruta de compartir autoría con la casualidad.

Una de las últimas obras de Pilar, *Grandes caminantes entre texturas* (2022), también es un alarde de investigación. En esta instalación encontramos una mezcla a base de técnicas chinas y metodología egipcia empleada con el papiro. Dos lecturas antagónicas revelan la personalidad del espectador que se enfrenta a ella. Formalmente asemeja una danza en la que varios personajes se mueven rítmicamente. En cambio, esos movimientos adquieren un cariz más violento y bélico. Unos parecen dominar a otros en una batalla sin un ganador claro. Seamos optimistas o más bien optemos por la visión negativa, la obra no deja indiferente.

Vargas Llosa dijo en una ocasión que «un libro se convierte en parte de la vida de una persona por una suma de razones que tienen que ver simultáneamente con el libro y la persona». En la presente muestra el espectador entrecruza sus propias emociones con las de la artista.

Para seguir ahondando en nuestro discurso expositivo plantearemos ahora otro mensaje: el de transmisores de pensamientos e inquietudes de la artista por el viaje del ser humano a través del tiempo. Esto me recuerda la pieza *Dualidad* (1999), una de las obras más sugerentes de la sala. En ella la artista ha diseñado una puerta falsa que esconde varias metáforas en torno al viaje. La primera es la necesidad del ser humano de salir fuera, para conocer el mundo y ampliar sus conocimientos. Reforzando este mensaje, una maleta apoyada contra la puerta preparada para una nueva aventura. Pero después existe otro viaje para el que no necesitamos equipaje. O al menos no material. Es ese viaje hacia adentro, la necesidad del autoconocimiento. Y para este viaje interior los objetos simbólicos están representados con una silla y una lámpara. La primera nos invita a sentarnos y a reflexionar. Solo cuando detenemos nuestra ajetreteada vida y buscamos en nuestro interior podemos empezar a conocernos de verdad. Y para hallar esa luz nada mejor que una iluminación. Al fin y al cabo, es el viaje interior el que más ilumina.

Hay otra idea que sobrevuela la exposición y que tiene que ver con la necesidad de cobijarse. Algo que se incluye dentro de la Carta de los Derechos Humanos, pero que

no siempre se cumple. La obra que mejor ejemplifica esta idea es *Covachas* (1994) –cortesía de la Colección Museo de la Universidad de Alicante (MUA)–. Esta instalación de texturas vegetales, ramas y cañas, construye de manera precaria un hogar en el que apenas podríamos resguardarnos. Alude pues a esa necesidad de tener un sitio propio, una morada. Fue precisamente la visión de esas viviendas chabolistas que, por desgracia, existen en tantas ciudades y campos, la que llevó a Pilar Sala a ejecutar una obra que nos conmina a mirar alrededor. La artista quiere proponer una mirada más profunda en la que seamos capaces de ponernos en el lugar del otro. Es más filosófica y de concienciación que de denuncia.

Un último planteamiento conceptual al que nos invita la artista es el de los papeles que componen seres. Para ello nos apoyaremos en la obra *Personajes* (1993), creada a base de papel hecho a mano, pedúnculos de palmito, conchas y cantos rodados. Una suerte de tríplico en el que la artista nos propone otro enigma filosófico. Tres personajes sobre un fondo completamente oscuro nos interpelan. Aunque no es buscado, lo cierto es que sus formas nos retrotraen a un arte primitivo. En esta obra el papel actúa de nuevo como una representación del conocimiento. Ese aprendizaje que hemos visto ya en otras obras y que es una de las principales preocupaciones de la artista. Su amontonamiento recuerda ese acumular experiencias y conocimientos, aunque en esta ocasión aparece enriquecida con otros objetos. Entrelazados entre esas hojas de papel hallamos medio escondidos objetos como piedras, caracolas... ¿Qué significado ocultan? ¿Qué mensaje transmiten? Todos hemos ido a la playa y hemos recogido conchas. También hemos regalado esos tesoros del mar como símbolo de amor o amistad. Esos objetos que la naturaleza nos regala son precisamente esos tesoros que vamos adquiriendo a lo largo de nuestra vida. Y no nos referimos a los materiales. Son mucho más intangibles. Esas prendas son aquellas relaciones personales que todos tenemos. Esas personas que son auténticos tesoros y que han dejado una huella en nosotros. Tanto como para tratarlas como nuestra mayor fortuna.

No me gustaría cerrar este estudio sin destacar el papel de Pilar Sala dentro del colectivo de mujeres artistas. Su implicación como miembro de la Asociación de Mujeres en las Artes Visuales (MAV) es especialmente meritorio. Tras largos años de actividad artística, Pilar Sala reconoce que su vida entera ha sido una reivindicación. Reivindicarse como creadora, reivindicarse como mujer, reivindicar su tiempo para crear.

Nuestra última reflexión se centra en la relación de determinados materiales con las mujeres creadoras. Históricamente han estado vinculadas al mundo del textil; podemos decir que también al del papel en muchas de sus distintas versiones. Esto sucedía porque, muchas veces, no les quedaba otra. Como decía Linda Nochlin, toda una tradición filosófica y artística les ha negado las capacidades que se les daba a los hombres, relegando su papel en el mundo de la creación a lo que siempre se ha considerado «géneros menores». ¡Qué suerte que en 2022 Pilar Sala pueda exponer esta bellísima colección sin que se la tache de menor!

